References

1. Hazhaman N. O. (2014), Rekomendatsiino-bibliohrafichna diialnist bibliotek dlia ditei, yii vazhlyvist ta osoblyvosti na suchasnomu etapi [The reference and bibliographic activity of libraries for children, its importance and features at the present stage], Contemporary Child and Library: Prospects and Problems of Relations Development: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Directors of Oblast Libraries for Children, October 7-10, 2014, Kyiv, pp. 226-246.
2. Krasnozhon V. M. (2014), Virtualni servisy bibliotek Ukrainy dlia ditei u systemi suchasnoho informatsiinoho prostoru [Virtual services of libraries of Ukraine for children in the system of modern information space], Contemporary Child and Library: Prospects and Problems of Relations Development: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Directors of Oblast Libraries for Children, October 7-10, 2014, Kyiv, pp. 31-49.
3. Lepilkina O. H., Zhuravs'ka N. A. (2014), Suchasna dytyna ta mediaosvita [Modern child and media education], Contemporary Child and Library: Prospects and Problems of Relations Development: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Directors of Oblast Libraries for Children, October 7-10, 2014, Kyiv, pp. 63-68.
4. Tatsakovych I. Ya. (2014), Biblioteka yak osередok humanistychnoho vykhovannia ta rozvytku dytyny [Library as the center of humanistic education and child development], Contemporary Child and Library: Prospects and Problems of Relations Development: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Directors of Oblast Libraries for Children, October 7-10, 2014, Kyiv, pp. 98-114.
5. Shemota O. S. (2014), Rol dytiachoi biblioteki u stvorenni sotsiokulturnoho dozvillia [The role of the children's library in creating socio-cultural leisure], Contemporary Child and Library: Prospects and Problems of Relations Development: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Directors of Oblast Libraries for Children, October 7-10, 2014, Kyiv, pp. 82-86.

УДК 37.091:159.923

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ: ВНУТРІШНІ ПЕРЕДУМОВИ

Пророк Н.В.

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL CULTURE OF EDUCATION WORKERS INNER PRECONDITIONS

Prorok Nataliia

У статті представлено результати теоретико-емпіричного дослідження психологічної культури працівників освіти. Розглянуто сутність цього психологічного явища. Показано, що психологічна культура є одним із аспектів процесу формування професіоналізму, компетентності, професійної зрілості. Найбільш інтенсивно цей процес відбувається в професійній і самоосвітній діяльності та в ході саморозвитку. Визначено, що потреба в психологічній культурі виникає тоді, коли у людини в процесі її професійної діяльності накопичується низка проблем, рішення яких вимагає наявності психологічних знань і вмінь працювати із врахуванням психологічного чинника (психологічної реальності). Розглянуто внутрішні психологічні передумови плідної роботи з розвитку психологічної культури.

Ключові слова: психологічна культура, професійний розвиток, професійна рефлексія, психологічні механізми, професійно важливі якості, саморозвиток, соціогенні здатності.

In the article was showed the results of the theoretical-empirical investigation about the psychological culture of education workers. Was showed the essence of this psychological phenomenon. Was showed that psychological culture is the one of the aspects of process of forming professionalism, competence, professional maturity. The most intensive this process is happens into professional, self-education and self-development activities. It was detected that demand in the development of own psychological culture is needing at that moment when person in their profession life have a lot of problems which needs to have an psychological knowledge and competence to work and count of psychological factor (psychological reality). Was consider the inner psychological preconditions of productive work in the development of psychological culture (formation of the wide range of motives; specific professional orientation to the learning and restructuring of person; professionally important qualities; developed processes of self-knowledge, self-evaluation, self-regulation, self-control; abilities of self-development; formation of education worker as a professional etc.). Was marked that reflection it is not only necessary condition of psychological culture forming, it is the instrumental component of it.

Keywords: psychological culture, professional development, professional reflection, psychological arrangements, professionally important qualities, self-development, sociogenic abilities.

Актуальність проблематики, яка пов'язана з психологічною культурою, зумовлена нагальною соціальною потребою в покращенні психологічної підготовки працівників освіти як фахівців, що здійснюють розвивальний вплив на особистість та мають особливу відповідальність за долю майбутнього покоління. Адже психологічна культура є важливим чинником досягнення високих рівнів професійної діяльності цих спеціалістів. Окрім того, цей психологічний феномен є важливим психологічним засобом саморегуляції і самодетермінації людини та значним ресурсом для послаблення негативних впливів інформаційного суспільства (наприклад, таким, як зменшення авторитетності вчителів, залежність від Інтернету та ін.). Отже, вивчення психологічної культури представляє науковий інтерес і має високу актуальність.

Розглянемо *важливі наукові уявлення* про психологічну культуру працівників освіти, які допомагають зрозуміти її сутність:

- разом із філософським тлумаченням категорії «культура», яка розуміється як інтегральна характеристика життєдіяльності суспільства, це поняття в наш час часто вживається в більш вузькому значенні – «освіченість», «вихованість», «унормованість поведінки» [2; 5].

Психологічна культура (внутрішня культура) – це певна якість внутрішнього психічного життя людини як суб'єкта, особистості і індивідуальності. Вона є ядром загальної культури людини і виступає як її внутрішній план (або контур): це культура стосунків, культура інтелектуальної діяльності і культура саморегуляції, які – утворюють внутрішній, інтелектуально-афективно-вольовий, ціннісно-смысловий план загальної культури людини. А зовнішнім контуром загальної культури (в реалізації якого виявляються особливості внутрішнього) виступає культура наочної діяльності, культура поведінки і культура спілкування [5, с. 40–41].

Сучасні дослідники підкреслюють те, що психологічна культура визначає не тільки *якість взаємодії* людини з навколишнім світом, її спрямованість на гармонічні стосунки, а й *екзистенційний вибір* особистості, її прагнення зв'язати свої вчинки з загальноновизнаними принципами гуманізму та людяності [6; 2; 3; 9].

Зауважимо: психологічна культура педагогів у вітчизняній науці досліджена найбільше і часто розглядається як *інтегральне новоутворення* особистості, що охоплює

взаємозв'язані психологічні властивості. Вона є ядром структури професійно-важливих якостей, виконує ціннісно-регулятивну функцію в професійній діяльності, і забезпечує високий рівень її успішності, а також саморозвиток і самореалізацію особистості як у професії, так і в межах життєвої стратегії в цілому [3; 7].

Науковці звертають увагу на те, що у психологічній культурі працівників освіти нерозривно пов'язані *психолого-педагогічні компетентності і професійно важливі психологічні якості* людини (зокрема: особлива здатність розуміти психіку інших людей; уміння спілкуватися з ними; вміння відчувати настрої дитини, її внутрішній світ; такт, гідність, повага до іншого, відповідальність тощо) [9; 8; 1].

Отже, аналіз літературних джерел показав, що поняття «психологічна культура педагога (вчителя)» – це вельми широке й містке поняття. І хоча всі дослідники сходяться на думці, що психологічна культура педагога є суттєвим чинником педагогічної діяльності і розвитку вчителя як особистості і професіонала, уявлення про шляхи її формування досить розмиті.

Розділяючи погляди багатьох науковців на сутність *психологічної культури* (О. О. Бодальова, Н. В. Чепелевої, В. В. Рибалки, О. О. Смирнкової та ін.), ми також розуміємо її як *інтегральне поєднання* психологічної компетентності, ціннісно-смыслового компоненту (ставлення до людей, світу, власної діяльності), когнітивної складової та рефлексії.

Оскільки психологічна культура працівників освіти *збільшує ефективність* вирішення ними широкого кола повсякденних професійних завдань, її можна віднести до структур «найбільш адекватного особистісного забезпечення цілей, задач і змісту діяльності», які виникають у процесі пристосування особистості і діяльності [1]. Отже, психологічна культура як психологічне явище, є одним із аспектів *процесу формування професіоналізму, компетентності, професійної зрілості*. Найбільш інтенсивно цей процес відбувається в професійній діяльності, самоосвітній діяльності і в ході саморозвитку.

Важливо визначити: коли перед людиною постає питання про необхідність розвитку власної психологічної культури, і коли вона стає здатною до її саморозвитку? Узагальнена відповідь звучить так: потреба в психологічній культурі виникає тоді, коли у людини в процесі її професійної діяльності накопичується ціла низка проблем, рішення яких вимагають наявності психологічних знань і вмінь працювати із врахуванням психологічного чинника (психологічної реальності, психологічних аспектів). Ці проблеми стають певним викликом для професіонала і стимулюють його до самовдосконалення.

Отже, *психологічна культура* – це прерогатива дорослої людини, яка вже має певний професійний досвід. Так, у «Психологічному словнику» пояснюють: «...передумовами психологічної культури вчителя є його сформованість як особистості і як професіонала, світоглядна зрілість, внутрішня налаштованість на виховну діяльність» [4, с. 58-60].

Які ж саме *внутрішні психологічні передумови* мають бути сформовані для плідної роботи з розвитку психологічної культури?

Почнемо з *мотиваційної складової*. Як відомо, і ефективне виконання професійної діяльності (досягнення її цілей і задач), і успішний розвиток психологічної культури можливі за певного розвитку мотиваційної сфери. Для працівників освіти не достатньо «внутрішньої налаштованості на виховну діяльність» (про яку сказано у вище згаданій цитаті із «Психологічного словника»). На наш погляд, необхідна *сформованість широкого спектру мотивів*: внутрішньої пізнавальної мотивації (зокрема, потреби до самоосвіти); потреби в досягненнях; професійних настановлень; смыслового настановлення на саморозвиток; професійних цінностей.

Щодо *ціннісно-смыслового складника* психологічної культури. Ми вважаємо, що формування і підвищення психологічної культури у педагога, психолога, вихователя, соціального працівника можливі за умови, якщо в своїй професійній діяльності вони мають досвід реалізації на практиці тих соціальних норм, які вже перетворилися у *власні професійно орієнтовані установки і цінності*. Зокрема це: *специфічна професійна*

спрямованість на вивчення та перебудову людини; спрямованість на підтримання благополуччя іншої людини; орієнтація на допомогу іншим; спрямованість на співпрацю; загальні гуманістичні цінності (добро, допомога слабшим, альтруїзм тощо); професійні цінності (наприклад, служіння іншим людям; відповідальність за свої дії; увага до людини). Як ми розуміємо, всі названі установки і цінності відображають ставлення до людей. Підкреслимо, що ті цінності, на які орієнтована людина, передбачають певні способи поведінки.

Нагадаємо *ознаки сформованості* надважливої професійної установки (чи спрямованості) *на вивчення та перебудову людини*: виражена і стабільна зацікавленість в отриманні психологічних знань, у пізнанні психологічного аспекту дійсності, внутрішнього світу людини; володіння навичками психологічного впливу на людей. У зміст цієї установки входить і згадувана «внутрішня налаштованість на виховну діяльність».

Наступна передумова психологічної культури – *сформованість особистості*. Перш за все, зріла особистість відрізняється *розвинутими процесами самопізнання і самооцінки* (своїх здібностей, якостей, недоліків і достоїнств, своєї поведінки, особистісних ресурсів тощо), *саморегуляції* (вольової, мотиваційної, екзистенційної), *самоконтролю* (власної поведінки і діяльності). Але для розвитку психологічної культури не достатньо глибоких знань про себе: працівник освіти *має вміти самостійно працювати над собою* (зокрема, над покращенням і розвитком професійно і соціально важливих якостей; над своїми недоліками тощо).

У зрілої особистості вже сформована позитивна Я-концепція («образ Я»), ідеальна модель фахівця, накопичено позитивний досвід моральної поведінки. Акцентуємо увагу на тому, що уявлення про *еталонну модель фахівця* (чи ідеальну модель) є важливим орієнтиром та стимулом для розвитку особистості.

Щодо *світоглядної зрілості* (це ще одна передумова психологічної культури). Вона приходить до людини разом із життєвим та професійним досвідом і характеризується, перш за все, сформованістю картини світу, здатністю сприймати світ у багатоманітності його проявів, відповідальним ставленням до своїх дій, зокрема, і в професійній праці. Картину світу складають настановлення, стереотипи, уявлення (в тому числі і ті, які відносяться до професійної сфери: уявлення про професійний еталон; про необхідність саморозвитку, про своє майбутнє в професії тощо) та ін.

І остання важлива передумова психологічної культури – *сформованість працівника освіти як професіонала*. Професіоналом вважається фахівець із *розвинутою операційною сферою професії* і певним *професійним досвідом*. Тобто той, хто володіє професійними навичками, вміннями, прийомами і технологіями як складниками професійної майстерності; має розвинуті професійні якості та здібності. Зазвичай, такого рівня фахівець досягає після 3-5 років професійної діяльності (Е. А. Клімов, А. К. Маркова, В. А. Бодров). Набуття професійного досвіду й усвідомлення смислу свого життя відбувається через опрацювання, переосмислення різноманітних проблемних ситуацій, реальних складних прецедентів і конфліктів, з якими фахівець стикається в своїй професійній діяльності. А рефлексивні механізми дають змогу фахівцю усвідомлювати власні особистісно-професійні характеристики (мотиви, цінності; рівень своїх професійних знань і умінь; ідеал чи модель фахівця; професійні якості тощо), переосмислювати і перетворювати свій досвід.

Безпосередньо в професійній діяльності «відточуються» ті навички і вміння, які сприяють її ефективності. Адже професіонал вміє вирішувати широке коло завдань, що стоять перед ним у професійній діяльності. Які навички і вміння є найважливішими для практичних психологів, педагогів, соціальних працівників у контексті психологічної культури? Науковці сходяться на тому, що це комунікативні навички; навички самоаналізу, рефлексії; відповідального ставлення до професійної діяльності; навички впевненої поведінки; вміння здійснювати психологічний вплив (Н. А. Амінов, М. В. Молоканов, Р. Кочюнас).

Зауважимо, що обов'язковою умовою професійного розвитку (а, отже, і розвитку психологічної культури) є *потреба у саморозвитку* (чи смислова установка на саморозвиток, самозмінювання) та *практика її задоволення*.

Здійснювати самозмінювання (зокрема, працювати над підвищенням власної психологічної культури) та будувати нові моделі життєдіяльності дає змогу комплекс *соціогенних здатностей*, у якому рефлексивні механізми також виконують суттєву роль (Ю.М. Швалб). Перерахуємо ці здатності, оскільки саме вони, на наш погляд, достатньо точно відображують важливі чинники формування (чи розширення) психологічної культури. Це: здатності до *рефлексивного співвіднесення* власних індивідуально-особистісних цінностей із простором культури; здатності до *постановки завдань на самозмінювання*; здатності до інноваційного *перетворення власного способу життя* на основі отриманих нових можливостей, тобто здатності до побудови нових моделей життєдіяльності [10]. Водночас саморозвиток (самозмінювання) як відрефлексована діяльність, можливий лише за *розвиненої суб'єктності*.

Можна констатувати, що успішна робота працівників освіти над формуванням і розвитком власної психологічної культури можлива за наявності: розвинутих механізмів рефлексії (самоаналізу, самооцінювання); сформованої потреби в саморозвитку; соціогенних здатностей для її реалізації; навичок саморозвитку (програмування саморозвитку, самокорекції, самовпливу). При цьому рефлексія є одночасно не тільки важливою умовою формування психологічної культури, а й її інструментальною складовою.

Список використаних джерел

1. Бодров В. А. Профессиональная зрелость человека (психологические аспекты) // Феномен и категория зрелости в психологии / отв. ред. А. Л. Журавлев, Е. А. Сергиенко. – М. : Институт психологии РАН, 2007. – С. 174–197.
2. Колмогорова Л. С. Становление психологической культуры личности как ориентир современного образования [Электронный ресурс] / Колмогорова Л. С. // Педагогика. – 1997.– № 3. – Режим доступа: http://sci.informika.ru/text/magaz/pedagog/pedagog_3/at14.html
3. Певзнер Н. Ю. Психологическая культура педагога и эффективность профессиональной деятельности : автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.03 / Н. Ю. Певзнер. – Казань, 2007. – 22 с.
4. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка – К. : Вища школа, 1982. – 215 с.
5. Семикин В. В. Психологическая культура в образовании человека: монография / В. В. Семикин. – СПб., 2002. – 173 с.
6. Симоненко С. М. Содержание и способы формирования валеологической культуры будущего учителя в вузовской профессиональной подготовке: дисс. ... канд. пед. Наук : 13.00.01 / С. М. Симоненко. – Уссурийск, 2002. – 192 с.
7. Хатуева М. Д. Имидж и психологическая культура человека [Электронный ресурс] / М. Д. Хатуева. – Режим доступа : <http://psy.rin.ru/article/1124-101.html>
8. Чапрак Я. В. Психологічна культура як невід'ємний компонент професіоналізму педагога / Я. В. Чапрак // Вісник : Педагогіка : [зб. наук. пр.] / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2009. – Вип. 21. – С. 118–123.
9. Чепелєва Н. В. Психологічна культура майбутнього вчителя / Н. В. Чепелєва – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 32 с.
10. Швалб Ю. М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования). – К. : Миллениум, 2003. – 152 с.

References

1. Bodrov V. A. (2007), Professyonalnaia zrelost cheloveka (psykholohycheskye aspektu) [Professional maturity of a person (psychological aspects)] *The phenomenon and category of maturity in psychology*, responsible editor A. L. Zhuravlev, E. A. Sergienko, M.: Institute of Psychology, Russian Academy of Sciences, pp. 174–197.
2. Kolmogorova L.S. (1997), Stanovlenye psykholohycheskoi kulturu lychnosty kak oryentyr sovremennoho obrazovaniya [Formation of the psychological culture of the individual as a reference point of modern education], *Pedagogy*, № 3, Available at: http://sci.informika.ru/text/magaz/pedagog/pedagog_3/at14.html [Accessed 24 april 2018].
3. Pevzner N.Yu. (2007), Psykholohycheskaia kultura pedahoha y effektivnost professyonalnoi deiatelnosti [Psychological culture of the teacher and the effectiveness of professional activities] : abstract of diss cand. psychol. sciences: 19.00.03, Kazan, 22 p.
4. Psychological Dictionary / ed. V.I. Voytko - K.: High school, 1982. – 215 p.
5. Semikin V. V. Psychological culture in human education: monograph / V. V. Semikin. - St.P., 2002. – 173 p.
6. Simonenko S.M. The content and ways of forming the valeological culture of the future teacher in university vocational training: diss. ... cand. ped. sciences: 13.00.01 / S.M. Simonenko. - Ussuriisk, 2002. – 192 p.
7. Khatuyeva M.D. Image and psychological culture of a person [Electronic resource] / M.D. Khatuyeva. - Access mode : <http://psy.rin.ru/article/1124-101.html>
8. Chaprak Ya. V. Psychological culture as an integral part of the professionalism of the teacher / Ya. V. Chaprak // Herald: Pedagogy: [collection of scientific works] / Kiev National University of Culture and Arts – Kyiv: Publishing Center KNUCİM, 2009. – Issue21. – P. 118–123.
9. Chepileva N.V. Psychological Culture of the Future Teacher / N.V. Chepileva - K.: Society "Knowledge" USSR, 1989. – 32 p.
10. Shvalb M.M. Targeted consciousness (psychological models and research). – K. : Millennium, 2003. – 152 p.

УДК 37.012:930.2:929:303.436.2

АРХІВНІ ТА БІБЛІОТЕЧНІ ФОНДИ ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПЕРСОНАЛІЙ

Розман І.І.

ARCHIVE AND LIBRARY FUNDS AS MEANS OF STUDYING THE PEDAGOGICAL PERSONALITIES

Rozman Iryna

У статті висвітлені шляхи та способи вивчення педагогічних персоналій за допомогою аналізу архівних та бібліотечних фондів. Подано джерела особистого походження, які відіграють особливу роль у проведенні історичних досліджень педагогічних персоналій. Доведено, що матеріал може бути оптимально адаптований до потреб цього дослідження.

Ключові слова: дослідження, вивчення, джерело, аналіз матеріалів, довідник, біографістика.

The article highlights the ways and means of studying pedagogical personalities by analyzing archival and library funds. The sources of personal origin are given, which play a special